

ПОЕЗИЯ В ОСВІТЛЕНЮ НАУК ПРИРОДНИЧИХ.

Кругом глибока темна ніч; з ревучими хвилями розбурханого моря, що разом із громовими хмарами злились в один непроглядний хаос, бореться за життя і смерть заблуканий моряк на хисткому, непевному човні. Ще певно стало-б йому сил добитись щасливо до берега — алеж куди йому плисги посеред своєї хаотичної темряви!

Аж ось крізь сю темряву пробиває собі дорогу якесь таємне промінє... Се ратунковий маяк-рефлектор освічує заблуканим дорогу до пристані... І нервово хапає моряк покинені вже весла і добивається щасливо до берега...

Таким ратунковим маяком, що роз'яснює всі майже важливіші питання і прояви життя нашого і цілої природи, є науки природничі.

Бажаю тут тепер подати пробу освітлення і розв'язки науками природничими питання, що на перший погляд видається незвичайно загадковим і таємним, а власне питання про основу поезії. На сій примірі незвичайно ясно і виразно виступають методи дослідів наук природничих та їх спосіб — розв'язувати такі питання.

Насамперед мусимо запитати, яким то правом можуть науки природничі займатися розслідуванням такого предмету, що прецінь не є ані каменем, ані цвіткою, ані ніяким звірем?

Науки природничі займаються не лише, як се загально думають, описуванням зверхнього вигляду й поясненням внутрішньої будови каменя, рослин і звірів, але й розслідуванням їх повстання, розвитком і цілого життя.

Частина наук природничих, що займається таким розслідуванням життя животин, зоветься біологією, себ-то наукою про життя в природі, тому, що вона розслідує ціле життя животин, із усіма його проявами, їх причинами і наслідками, з усім його щастям і горем. Учені, що займаються такими розслідуваннями, дійшли до ось яких правил:

1. Усі сотворіння не однакові що до будови і устрою свого тіла; одні більше зложеної будови і ті називаємо більше розвиненими, доскональшими; інші менше зложеної будови, і ті вважаємо менше розвиненими, менше доскональними;

2. Рівнорядно з тим ступнем розвою цілого тіла йде і ступінь розвою життєвих чинностей: чинності (функції) життєві сотворінь доскональших більше зложені від чинностей життєвих сотворінь менше досконалих; коли проте візьмем під розвагу приміром сотворіння обдаровані мозком (а звісно, не всі сотворіння мають мозок), то чим більше розвинені ті сотворіння, тим рівнож більше зложеної будови й їх мозок, а його чинності тим більше досконалі; навпаки, чим сотворіння менше розвинені, тим менше зложеної будови їх мозок, а його чинності тим простіші;

3. Поміж усіма проявами життя всіх сотворінь у природі існує під кожним зглядом тісна, нерозривна зв'язь;

4. Чоловік, се найдоскональше сотворіння природи; він підлягає всім основним її законам, а проте прояви його життя стоять під кожним зглядом у тісній, нерозривній зв'язи з рівнорядними проявами всіх інших сотворінь природи;

5. Всі люди, що живуть на цьому світі, не стоять рівнож на одному ступні досконалости; різниця полягає головню на ступні розвою їх мозку, а проте на більшій або меншій досконалости його чинностей, і проявляєть ся в різниці ступня культури; на найнижшій ступні культури стоять т. зв. народи „дикі“ (Natur-völker), у яких прояви життя родинного, громадського, суспільного, а передовсім загально-умового найменше зложені, найпростіші, первісні;

6. Всі, навіть найкультурніші теперішні народи були колись первісно народами „дикими“, та лише звільна, поступенно розвиваючи ся дійшли до свого вишнього високого рівня цивілізації і культури.

Опираючи ся на згаданих основах прояснили вчені багато проявів життя всіх сотворінь природи — при чім розслідуючи прояви життя людського поступають очевидно так, що розслідують

даний прояв насамперед у народів найбільше культурних, а опісля у менше культурних і у народів „диких“, а вкінці шукають за відповідними проявами у звірів та розсліджують їх ідучи від звірів найдоскональших до менше досконалих. У тих остатніх прояви життя найменше зложені, а проте там їх найлегше прояснити і віднайти правило, якому підлягають усі сотворіння природи. Останніми часами занялись такі розслідники життя в природі (натуралісти-біологи) розслідом головню тих проявів життя сотворінь, що їх обнимаємо звичайно назвою: інстинкту, розуму, духа або душі.

Поезія, се також витвір духа і то людського, се один із незлічних проявів духового життя в природі і тому натуралісти-біологи можуть нею також займатися. Очевидно, що біологам не ходить тут ні про писане поезій, ані про їх критичний розбір і поділ, а лише про роз'яснене питання: звідки взялась поезія і як глядіти на неї зі становища природничих наук.

Поезіями зовемо думки зложені в ритмічній правильній формі і „поетичного“ змісту. Загально звісно, що не всі люди мають той дар складати думки в поетичній формі. Такої поетичної вдачі не можна набути ні вихованем, ні наукою, а тайни поетичної творчости не купити за ніякі скарби сього світа. Гордяться нею лиш деякі одиниці людської суспільности, „возлюбленники муз і грацій“, „пророки і генії своїх народів“ поети „з божої ласки“

Правдивий поет чує в собі якусь таємну, непоборну силу що змушує його до складання поезій. — Талан се вроджений і поет звичайно сам собі не здає з сього справи.

„За думами дума роєм вилітає,
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо тихесенько плаче
У самому серцю, може й Бог не бачить“,

каже поет і не задоволений сим кличе з жалем:

„Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами,
На що стали на папері
Сумними рядами.
Чом вас вітер не розвіяв
В степу як пилину,
Чом вас лихо не приспало
Як свою дитину?“

Але сей жаль не триває довго. „А нумо знову віршувать“, кличе поет і то

„Не для людей і не для слави
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я —
Для себе братія моя!“

Тай справді лише для себе, щоби заспокоїти вроджений внутрішній потяг до віршованя.

„Співаю так як соловей,
Що ве гніздочко в гаю,
В піснях, що рвуться із грудей,
Плату найбільшу маю“.

каже співак Гетого, — і перед нами стає цілий ряд великих мучеників поетів від Данта аж до Шевченка, що не то що не одержали ніякої нагороди, але ще й мусіли перетерпіти всіляке горе або й смерть за свої чарівні поезії. — А все те збільшає ще дужше таємність нашого питання і заставляє нас подумати про те, що то за люди ці поети. та як прояснити собі той непоборний їх потяг до складання своїх думок у поетичній формі і „поетичного“ змісту.

Коли говоримо про поезію, то очевидно передовсім маємо на думці писані вірші. Але віддаючи поетам вповні належну їм честь і шанобу, зважимося сказати, що не лиш їх вірші вважаємо поетичними творами. Народні пісні, оповідання, казки і легенди та в кінці багато творів не віршованих — прозаїчних, як ось пр. оповідання Марка Вовчка, Федьковича, Франка або Стефаника мають у собі таку ж глибоку поезію, як Наймичка або Каменярі. Та й на сьому ще не кінець. Коли в якій сьвятині ми бачимо купу народа, що в покорі гнє коліна і єдиними устами і єдиним серцем молять ся „святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний, змилуй ся над нами“ — се велика поезія; коли до могили припадає людина і зрошуючи сиру землю гіркими сльозами голосить скарги, що з жалю аж серце стискається, то й се поезія; коли на рожевім пахучім листочку читаємо слова: „мій соколе єдиний, моя зіронько ясна“ — або коли ідучи майданом побачимо як понад чорною, обідраною, засмоленою черню завзятий трибун із піднесеною в гору рукою грімким голосом запевняє сьвято, „що в останній раз збирають ся чорні хмари на нашому небосклоні, щоби закрити проміне сонця нашої долі і волі“, а з тисячі грудий гримить кровава марселеза, то се також поезія.

Але ось і ми готові набратись поетичного вітхненя та розпочати писати правильним ритмічним способом, — а проте для прохолоди пригляньмо ся сухим та науково ствердженим фактам. Насамперед розслідім правильну, ритмічну форму поезії.

Вже Дарвін звернув на се увагу, що кождий бесідник, коли розгорячить ся, підносить голос і вживає зовсім несвідомо музичних каденцій, та інстинктивно старає ся заховати ритм¹⁾. Що се спостереженє правдиве, можемо переконати ся дуже легко слухаючи уважно бесідників або проповідників, що говорять із жаром, чутєм і переймають ся предметом своєї промови. Але не треба нам навіть шукати бесідників і проповідників; прислухаймо ся лиш уважно бесіді звичайних людей, а переконаємо ся, що всякий чоловік зворушений підносить голос і попадає несвідомо в співучий ритм. Так витає врадуваний господарь несподіваних гостей майже виспівуючи піднесенним голосом, „а гості! гості! що за радість — прошу! прошу!“ Так викрикує розгніваний батько на невдячного сина: „То ганьба, то стыд то сором для мене!“

Так лепечуть діти „ля, ля, ля“ утішені новими забавками; так голосить жінка по утраті чоловіка: „На щож ти мене покидаєш, на кого ти мене лишаєш!“ Так вкінці пестять ся з собою закохані, або матері зі своїми діточками, видаючи в нестямі нікому незрозумілі, а всеж таки ритмічні звуки.

Та не лиш ми культурні Європейці настроюємо ся так ритмічно, коли наші чутя зворушені. Те саме явище подибуємо і у всіх иньших народів без огляду на ступінь їх культури і цивілізації. Коли Мурин африканський зворушений, то перестає нараз говорити, а починає співати; „тоді другий відповідає йому співом, а всі згромаджені немов би діткнені музичною струєю мурчать в повній гармонійнім хором“²⁾. „Маориси — пише Рацель³⁾ — співають при кождій роботі, при кождім гуляню, веслованю, забаві, та при поході на війну. Вони люблять передовсім співи поперемінні, де хори обмінюють ся із співами поодиноких людей“.

Той сам учений говорить на иньшій місці про Австралійців, що вони співають при кождім гуляню. Та всі їх співи меланхолійні; у всіх чути спаданє від початкового високого до низших

¹⁾ Ch. Darwin, Abstammung des Menschen. II. глава 19.

²⁾ Winwood Reade, African Sketch Book.

³⁾ Dr. F. Ratzel, Völkerkunde I. II. 2.

тонів. Їх бесіди не можна строго відділити від співу; в зворушенню переходить вона незаметно в спів, а його темпозависить від степеня зворушення. Втіха, гнів і (після Grey-a) навіть голод побуджують їх до співу. Не можна відмовити тим пісням свого рода поетичности; але й тут виступає простота і біднота їх фантазії. Tarlin подав нам досить багато пісень співаних до танцю Narripueri — й иньшими: се описи пережитого в подорожах, на польованю та на війні і нічого більше.

Рівнож примітивні в будові, наївні в думці, з нахилом до кінцевого римовання й австралійські пісні, що їх подає Grey і иньші. У диких народів (Naturvölker) знаємо майже виключно лиш поезії ліричні, що висловляють чуття любови смутку, здивованя, та релігійні. — Вся та поезія тісно лучить ся з музикою. Щоби хоч в приближеню представити собі, як виглядають ті поезії диких народів, подамо за Рацелем кілька прибірок тих пісень. Візьмім приміром гимн співаний в краю Уґанда (над жерелом Нілю) в честь короля Мтеза:

Твої ноги мов молоти,
Ти спну ліса (льве)!
Великий страх перед тобою,
Великий буває твій гнів,
Великий твій спокій,
Велика твоя сила.

Або ось голосіння по померших багатирях (також із Уґанди):

Ти, що розлучуєш людей (боже смерти),
О Сематімба!
Ви жертвували кози
Ви жертвували кози на дармо для нього.
Син короля — він не гордий,
Він наливає багато вина.
Любінґа, Любінґа!
Той, що про нього я співаю, він не гордий,
Бо наливає багато вина.
Мквенда! Мквенда!
Той що пробуває в Хіконґі
Він, що про нього я співаю, він не гордий,
Він наливає багато вина“.

А ось вкінці гимн до бурі одного американського племені:

Гарна Пані!	Все довкола;
Бачиш, брат Твій	Тіж удари
Розбиває	Родять стріли

Й дикі громи.
Тв-ж царице
Твориш воду,
Дощ зливаєш
Сніг і град. —
Віракоча,

Творець світа,
Житєдавець
Сотворив вас
Й таким чином
Обдарив.

Очевидно, що ті поезії в оригіналі виходять іще простішими, ще менше культурними. Можемо сміло сказати, що се це що, як найзвичайніша бесіда зложена більше або менше ритмічно. Вони підложені під невибагливі прості мелодії і співані в супроводі дуже примітивних музичних інструментів, як панґа або санса, одушевляють ці народи не менше, як нас „безсмертні“ твори Байрона, Гетого або Шевченка. Не можемо вкінці забувати, що у всіх народів майже без винятку, головню у менше культурних (пр. Жидів) горячі молитви і благання говорять ся співучим речитативом або прямо виспівують ся (наші жебраки); що жінки неінтелігентних верств усіх народів, а у народів некультурних навіть мушчини, в розпущі заводять більше або менше мелодійним співом; що остаточно у старинних Греків і Римлян поезії деклямовано завжди співним способом при співучасті музичних інструментів, та що взагалі вони не знали иньшої поезії як лише пісні, так як се дієть ся й до нині у всіх диких народів, ба навіть і у найкультурніших посеред людей неписьмених (т. зв. анальфабетів).

Із тих наведених фактів бачимо передовсім наглядно, що у всіх людей, без огляду на степеиь їх культури і цивілізації, в хвилях сильнішого зворушення чуття, під впливом щастя, горя або гніву, укладають ся думки ритмічним, правильним ладом, а далі, що під впливом згаданих почувань ці думки виголошують ся співучим, менше або більше мелодійним способом; а вкінці у старинних і у нинішних некультурних та „диких“ народів поезії не можна відділити від співу. Проте маємо повне право шукати основ повстання поезії в причинах повстання і розвою ритмічних мелодійних звуків, то є співу.

Розслідивши так поезию у людей, розгляньмо ся, чи у менше розвинутих творів т. є. у звірів нема таких або тим подібних проявів?

На превеликий жаль звукові вислови думок у звірів (т. є. бесіда звірів) для нас незрозумілі. Розслідом бесіди звірів почали вчені займатися тільки в остатніх часах¹⁾, та ті нечисленні, хоч

¹⁾ Marshall, Leben und Treiben der Ameisen. Garner-Marshall, Die Sprache der Affen.

і талановиті проби не довели ще до певних, безперечних результатів. Про те полишаючи сю так цікаву і так важну справу, пригляньмося лише знаним уже і докладно науково ствердженим фактам¹⁾.

Фалькенштайн, лікар-зоолог німецької африканської експедиції в Льюанго (1875) пише про молодого горілля „Мпунгу“ (*Pythecus gorilla*), що „він видавав різні звуки, щоби дати вираз своїм думкам; з тих осібні означали горячу просьбу, інші боязнь або перестрах“. „Утішений дуже і розохочений бив він себе обидвома руками в груди стаючи при тім на задні руки“. Крім того „виражав він свій веселий настрій чисто людським способом плещучи в долоні, чого його ніхто не вчив, та виконував кидаючи ся сюди й туди і обертаючи ся довкола себе такі забавні танці, що ми не раз думали, буцїм то він як небудь учив ся“. Чимпанзи (*Troglodytes niger*) видають у радості ритмічні звуки подібні зовсім до нашого сміху, а Форбс оповідає про свою малпу „Siamang“ (*Hylobates syndactylus*) ось що: „Я дуже любив, як вона примілюючи ся обнімала чужою своїми довгими руками мою шию, а свою голову клала на мої груди, причім „буркотіла з задоволення“. Гаскарль оповідає, як малпа „Wauwan“ (*Hylobates variegatus*) зворушена розпочинала кричати уривано: у-а, у-а, що переходило скоро в „ва“ і тоді ціла зібрана громада малп повторяла unisono її заголос, а се пригадує нам живо сцену оповідану нами вище про африканських Негрів. Брем обсервував довгий час у Лондоні малпу „Ungbo“ (*Hylobates Rafflesii*). Про неї оповідає він, що кілька разів чим небудь зворушилась, зачинала заріз кричати. Кричала зарівно зворушена утіхою, як і гнівом. Крик той можна було дуже добре віддати нотами; він зачинав ся основним тоном Е і поступав півтонами о цілу октаву вище, перебігаючи хроматичку скалю. Тон основний було завсїгди чути, він служив початком кожної найближшої ноти. Правильність, скорість і певність, з якою звірина голосила сю скалю, викликували загально здивування, а голос її був навіть дуже милий. Здавало ся, що й сама малпа була тим співом дуже зворушена, бо кождий мускул випро-

¹⁾ Факти ці наводимо із праць: K. Darwin, *Abstammung d. Menschen*. Brehm, *Thierleben*. K. Gross, *Spiele d. Thiere* (Jena 1896). Naumann, *Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas* (Gera-Urtermhaus). Dr. Häcker, *Gesang d. Vögel* (Jena 1900).

стовував ся, і ціле тіло трясло ся. „Muido“ (*Cercopithecus cephus*), як оповідає Нечіль-Леше, бачучи схід сонця присідає на задніх лапах, підносячи передні зівільна благально до гори і сві-вучим голосом виспівує більшу половину хроматичної скали 5—6 разів раз по раз, закінчуючи її глибоким довгим О⁴. — Про ре-вака бородатого (*Mycetes niger*) оповідає Гендель ось як: „Голова сім'ї вишукує собі догідний пені і проходить ся по ній по-важно з піднесенням хвостом сюди й туди, а иньші члени родини сідають поблизько спокійно. Незабаром починає він ревити з по-чатку тихо і уривано. Ті голоси видає він чим раз скорійше, а притім росте помітно зворушене співака. Вкінці воно доходить до найвисшого ступня; павзи стають зникаючо малі, а поодинокі звуки зливають ся в один протяглий виючий рев. В тій хвилі безмежне одушевлене обіймає й иньших доси німих членів родини; всі прилучують ся своїм голосом до провідника і майже через 10 мінут реве страшливий хор серед тихого ліса“. Уотергаус, Оуен, Льюквуд і багато иньших підкладають навіть під ноти звуки зга-даних малп і иньших звірів-ссаків, а се найліпший доказ, скільки в тих звірячих піснях ритму і мелодійности. Та найбільше часу і праці посв'ячують учені на розслід тих звуків, що їх видають співучі птахи, ті наші любі маленькі співаки, поети між звірями. Славні орнітологи Монтегю, Бехштайн, Науман і иньші розслі-джують головню двома способами спів птахів; передовсім старають ся вони віддати його людським звуком, а потім віддати його нот-ними знаками. Із численних розслідувань показуєть ся, що одні птахи (пр. хижакі) видають однокладові, немелодійні звуки, иньші через повторюване таких звуків видають ритмічний крик (дятлі), що через скорє повторюване по собі наступаючих звуків перехо-дить у дрогоанне, „трелі“ (перкун, журавка і т. д.). Із звуки не-ритмічних однокладових звуків із ритмічними трелями повстає цівірінькане (*Geschwätz*) (воробці, шпакі і т. д.), що переходить навіть у дуже гарне щебетанне, скоро лиш поодинокі складові тони наберуть мелодійности, повноти та різнородности (кропивянка огородова). Все те — форми веритмічного співу птахів, та з ними лучить ся тісно правдивий ритмічний спів (*der Schlag*). Такий спів повстає з одної або більше правильно повторюваних строф, із яких кожда складаєть ся з докладно відділених, сильно наго-лошених та рівномірно виголошених складів; ті склади мають до-кладно означену висоту тону і барву звука і уложені побіч себе

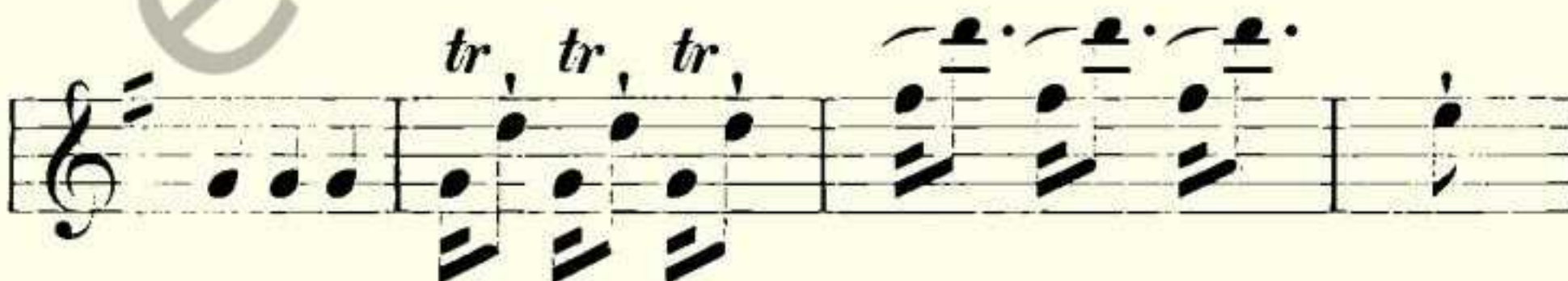
самий воробчик підспівує весело цїр, цїр, цїр, або жив, жив, жив ; сьому ми цілком не будемо дивуватись, коли завважимо, що кождий чоловік прислухуючись співови птахів дошукуєть ся в ньому звуків подібних до його рідної мови, а проте Німцєви анї Французови не приспівує стерник ніколи: „Покинь сани, бери віз“, але певно скаже йому зовсім щось иньшого — а натомість Науманівські проби віддавання співу птахів знаками уживаними для вираження його рідної мови будуть певно значно різнитись від прібок зладжених Українцем, Французом або Англійцем.

Натомість висота поодиноких звуків і ритмічність в їх виголошуванню не підлягають зовсім тим „національним“ впливам, а проте вираження нотні голосїня і співу звірів мають для науки незвичайно велику вартість.

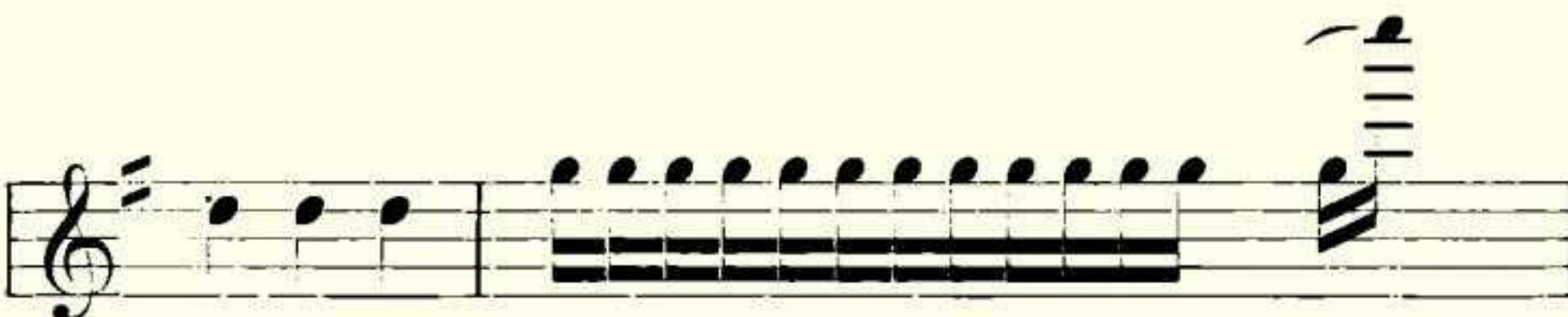
Подамо кілька цікавих примірів. Воробчик виспівує з утіхи ось таку пісеньку :

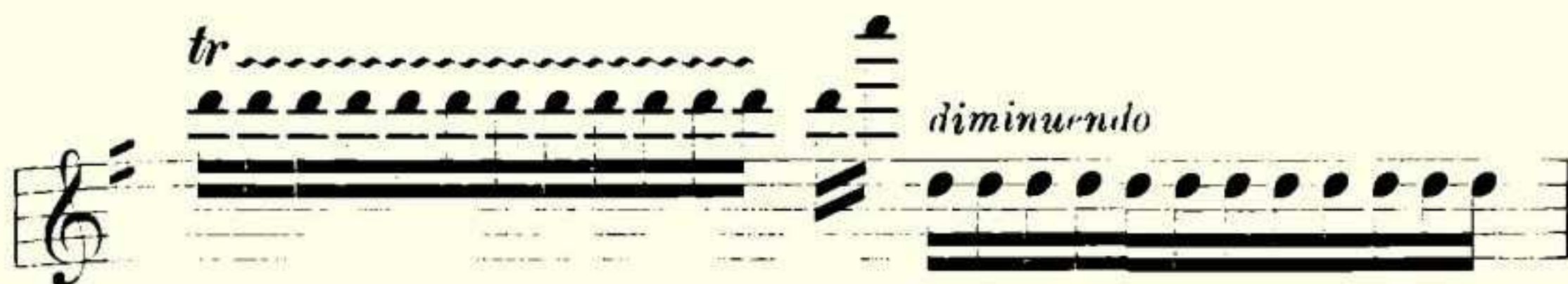

засумований :

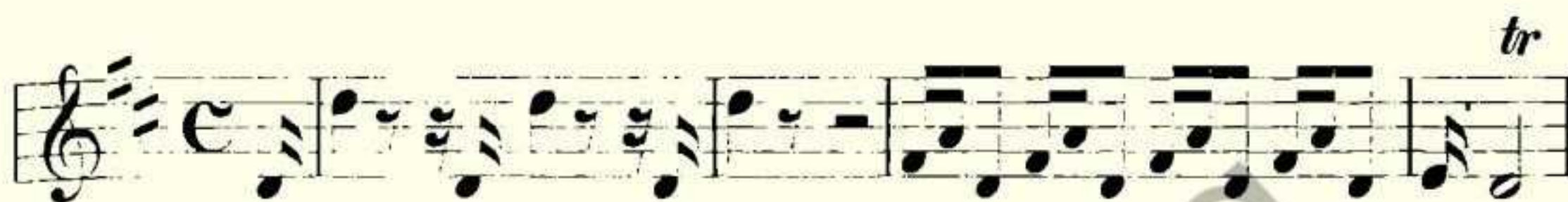

а дуже розгніваний викрикує :

Соловій починає свою пісню немов вичитуючи ось такі ноти :

Але ніякими нотними знаками ні словами не дасть ся описати сей чар і поезія, що криється в звуках наших маленьких співаків. А прецінь се безперечний факт, що щиглик, канарок жайворонк, а передовсім соловейко вводять нас вераз у подив своїм милим щебетанем; доказом сього хочби й ся обставина, що сотки тисяч тих бідних пташків марніють і гинуть у маленьких кліточках, зловлені і держані на те, щоб у тій спертій вязниці звеселяти немилосерних людей. Цікава при тім річ, що сей спів робить також сильне вражінє і на птахів як тих, що співають, так також і на тих, що слухають сього співу. Дарвін оповідає, що один його знайомий виявив гіля якогось німецького вальса. Колиж раз клітку з тим гілем внесено до пташника, де було багато інших птахів, як канарки, щиглики і т. п., а гіль підхочений їх гамором почав виспівувати свого вальчика, зараз утихли всі птахи і позлітались кругом його клітки прислухуючись із увагою незнайомому співови нового товариша.

Загально звісно, що у співучих птахів співають майже виключно самчики; далі, що вони не співають цілий рік і що їх поетичний настрій триває дуже обмежений час. Ся справа так цікава, що над нею мусимо хоч побіжно застановитись.

Славний знавець птахів Бехштайн оповідає, що зяблиця вибирає собі завсїгда того самчика, котрий з поміж усіх найліпше співає. Те саме пише Дженнер Вайр про соловіїв, Брем про готурів і інших птахів, а Монтею, один із найвиднійших знавців птахів, каже на основі численних спостережень, що взагалі самці птахів співучих не шукають за самичками, але сїдають на видному місці і розпочинають виспівувати свої любовні пісні, а коли се вчує

самичка, летить до нього. Пильні розсліди орнітологів виказали зовсім ясно, що всі птахи майже без винятка співають більше або менше мелодійно в часі парованя; тоді навіть ті, що зрештою ніколи не видають голосу, видають більш або менш помітні звуки, а у співучих птахів спів у тім часі єсть найсильніший, найбільше ритмічний і мелодійний та служить не до чого иньшого, як лиш до зваблювання самичок, а поза тим голос їх являється переважно звичайним цвіріньканєм. Але подібне оповідають учені і про иньших звірів. Мусимо тут зазначити, що говорячи про спів маємо на думці ритмічні звуки видавані особиним до того призначеним приладом, так званим голосовим струнами, уміщеним в гортанці. А проте співом не можна називати такі звуки, що їх видає приміром пчола або муха, що брешить порушаючи швидко крильцями підчас лету, або полевий коник, що цвіркає потираючи твердими крильцями.

Найменше досконалі звірі, що можуть видавати взагалі звуки, очевидно не гортанкою, а особиним призначеним до сього, нерідко дуже майстерними приладами, се деякі комахи і деякі пауковці. Дарвін впевняє, що головною, а часом виключною метою, видавання тих звуків єсть обопільне приваджуванє в цілі парованя. Звісно приміром, що у полевих коників лише самчик має прилад до цвіркання. Самички деяких риб видають в часі терла також примітний хоч тихий голос; із земноводяних (*Amphibiae*) наділені голосом жаби, що гомонять безупину підчас нерешеня, причім самці мають співний прилад звичайно збудований сильнійше як самці, проте й співають далеко голоснійше: у черепах видає голос (примітний свистячий шипіт) лише самчик і то в порі розплоду, а у ссавців у ту пору одні, що ніколи не відзивалися, видають менше або більше помітні звуки, у иньших сильно розвиває ся прилад голосовий, а ще иньші видають звуки зовсім відмінні від звичайних, що відзначаються сплюю і свого рода мелодійністю.

Коли-ж доламо нарешті що й у людей, хлопцям, що вступають у вік полової дозрілості, нагло розростає ся прилад голосовий, що в тій порі значна частина людей набирає непомірної охоти до співу, віршованя і поетичного настрою, та що вкінці первісні пісні і величезна частина загалом усієї людської поезії, то поезії любовні або ліричні на еротичнім підкладі, то зібравши все те разом прийдемо до таких заключень: У всіх звірів взагалі в хвилі зворушеня сильним чутєм болю, жалю, утіхи або заздрости

проявляє ся нахил до видавання звуків на ритмічний співний лад; в порі повної полові дозрілости, коли найсильнйше із всіх почувань, чутє любовної непевности, взаїмности або заздрости потрясає організмом звірячим, також ритмічність і мельодийність мусіла виступити найяркйше, а що в боротьбі за самичку побіджає звичайно той самець, що під кожним зглядом перевисив супірників, то сей половий добір мусів вплинути корисно на розвій і видосконаленє співу у звірів. На основі звязку і тяглости однородних явищ природи первісний спів у людей мусів розвинути ся так само, а що з повстанєм співу лучить ся тісно повстане поезії, проте початки первісної поезії у людей повстали наслідком полового добору.

Серед тихої маєвої ночі починає соловейко свій спів. Зразу зачинає тихо, несміло, мов тихий шепіт закоханих, що боять ся, щоб їх хто не підслухав; далі голоснйше і голоснйше, мов спів козака Запорожця, що очікує в гаю своєї милої... І лє ся пісня за піснею. Ось гомонить одна тужна не-весела, повна ожидания, несупокою, а чарівні її тони джожать мов те весняне молоде листячко від вічного зимна; далі мягенські тони змагають ся, спльнйшають і зливають ся в одну велику скаргу, в пісню жалю і болю; сильні сталеві, гострі тони дражняють наше ухо і дратують наші нерви, вливають ся в нашу душу та розходять ся по тихому лісі гень далеко-далеко, аж поки не осядуть слезою-росою на дрімучих, пахучих цвітотках. А темно пісні все прискорюєть ся, жалібні, острі тони мякнуть і веселйшають, чути в них відраду і надію, що благодатним теплом вливає ся до нашого серця, — а в слід за тим жене пісня повна життя і сили, могутні її акорди розливають ся животворними каскадами по дрімучому лісі і розбуджують сонну природу, — і вишком шепотить здивоване листє дерев, джожить у просоню травиця, весняні цвітотки очаровані розхилиють свою корону, наповняючи холодне повітре чарівними пахощами... а гєн там на сході горить таємна заграва, що віщує прихід всемогучого сонця... Се загомніла пісня побідна, всемогуча пісня любови і життя.

Іван Биковський.

Поезія в освітленю наук природничих.

II. *)

В попередній частині подали ми коротенький начерк розсліду правильно-ритмічної форми поезії; але сам ритм не становить іще поезії, бо як з одного боку маємо твори, безперечно дуже поетичні, а зложені в неправильній, неритмічній формі, так із другого не всі думки, зложені в правильній, ритмічній формі можемо назвати поезіями.

Сей дивний може для декого факт позволю собі пояснити маленьким приміром.

Кожному з нас довелось уже не раз пережити хвилю заходу сонця і наближення вечора, та він не добачував певно в сьому ніякої поезії, — але Іван Франко ось як описує сю хвилю в своєму циклі поезій „На пастівнику“ :

„Сховалось сонце за Ділом могучим,
Пожар вечірній запалав на небі
І згас. Стемніло. Оповите мглою
Дріма Підгірє...“

Безперечно тих кілька стрічок вражають нас дуже поетично — але признаюсь отверто, що мені, природникови, що покланяється лише невмолимим законам природи і признає лише строго-науково стверджені факти, багато в них не подобається.

І так Франко пише :

„Сховалось сонце за Ділом могучим“, та нам усім добре відомо, що сонце стоїть на одному місці, не має ніг, зна-

*) Перша часть див. Літ.-Наук. Вістник 1901, кн. VII, стор. 20—33.

чить, не бігає і не ховається ніколи. Правда, що ми його часом не бачимо, але причиною сього явища є певні, фізикою і астрономією докладно прояснені закони, а не те, що воно „ховається“.

Так само не дуже подобається мені вислов: „Пожар вечірній запалав на небі і згас...“ бо такого вечірнього пожару, що запалював би ся на небі і гас, я не знаю. Але вже найбільш виводять мене з рівноваги слова: „Оповите мглою дрима Підгірє...“ і я прямо не годен зрозуміти, як Франко може ігнорувати до того ступня основи фізики і фізіології. Аджеж гаразд усякому звісно, що мглою ніхто нікого і нічого не повиває, а частина української землі, що зветь ся Підгірєм, ніколи не дримає...

Коли-б про те я мав писати цикль поезий „На пастівнику“ то я зачав би його більше менше ось так: Земля в обороті доокола своєї осі звернулася Підгірєм від сонця. Ще хвилюк проміня, ломлячи ся в краплях водяної пари, які звемо хмарами, так розщиплялись на барвні проміня, що лиш ті, яких кут заломлення менший, могли дістати ся до людського ока, і так дразнили кінці взорового нерва, що те вражінє назвали-б ми пожаром. Та потім ті філі дрогання етеру не могли дістати ся через високий Діл до очий тих людей, які жили в Підгірю, і стало темно, та похолодніло, а через те водяна пара атмосфери згусла, творячи мраки над землею...

Та хоча в отсїм моїм переспіві міг би бути й ритм і правильна форма, як у поезії Франка, хоча кожний мій вислов опертий на строго наукових дослідах і законах фізики та астрономії, чого прецінь про наведені рядки Франкові ніхто не може сказати, — то все таки мушу згодитись із тим прикрим фактом, що коли-б навіть отсю прібку мого поетичного вітхненя помістила в своєму „Альбомі“ так поблажлива в тім огляді редакция Літ. Наук. Вістника, то на основі сього мого дебюту ніхто не схоче признати мене поетом. Якїж про те головні условини „поетичности“ поезії?

На повисшїм примірі бачили ми, що хоч сонце ніколи не ховається, хоч вечером ніякий пожар не запалюється на небі і не гасне, а Підгірє ніколи не дримає, то всеж таки поезия може вживати таких висловів і вони як раз вражають нас дуже „поетично“.

Се вільно правдивій поезії, вона переносить нас в иньший сьвіт, вона має свій власний спосіб вислову своїх думок, свій пи-

товий світогляд, незгідний нераз із реальною дійсністю і з вислідами строго наукових дослідів.

Що так воно справді, се признають усі, хто більше або менше займається поезією, кажучи: „Поезія послугується фантазією“. Але пригляньмося ближше, в який то спосіб ніженські ниточки сеї фантазії чіпляють ся звичайних, зовсім прозаїчних предметів, надаючи їм таємну поетичну приману.*)

Як поет задивлюється на все, що діється довкола нього, се залежить не лиш, як се звичайно думають, від ступня його освіти і від якості його талану, але й від сього, до якої раси і народности належить він, в яких обставинах виховав ся і живе, який політичний і економічний стан, яке географічне положення і підсоне краю, де він зріс, від усіх властивостей мови, якою він пише свої твори, ба навіть від цілого його фізичного і психічного устрою — а про те й погляди поетів на всяку річ будуть дуже ріжнородні.

Та всеж таки не вважаючи на сю ріжнородність у поглядах самих же творців поезій, усі їхні правдиво поетичні твори відзначаються певними питомими спільними цілями. Пригляньмося приміром, як задивлюється поезія на сонце. Се величає жерело світла і тепла звертало на себе з давня увагу всіх поетів, вони раз у раз називають його ясним, світлим, тричі ясним, ба навіть святим, та без огляду на всіх Коперників і Галілеїв запевняють свято, що воно до нині ще сходить і заходить, пливе, котить ся, тоне і т. д. Але крім сього говорить поезія про сонце ще й не такі дивні дива. В народніх піснях воно сумує коли знайде в хмарку, розмовляє з місяцем і дощем або й сварить ся із ними, сяє в щастю чоловіка а не хоче гріти, коли козак у пригоді, ба навіть має сина, звичайного таки Івася, так бодай запевнює він нас кажучи: „В нас матінка ясне сонейко...“

Не інакше задивлюється на сонце й автор прастарого Слова о полку Ігоревім. Каже він, що сонце віщує Ігореві недолю, що хоче здержати його в поході, заступає йому дорогу тьмою, а в кінці сяє з радости, коли Ігор вертає з неволі. Сонце являється тут союзником Ігоря. А всеж таки Ярославна замало мабуть була переконана про його прихильність, коли плаче-голосить: „Світлоє

*) За основу нашого розсїду взяли ми наші українські народні пісні, прастаре Слово о полку Ігоревім, поезії Шевченка та Івана Франка, а вкінці твори нашого найбільшого поета-прозаїка Василя Стефаника: твори поетів інших народів узглядимо лише в міру конечної потреби.

и тресвітлос сльнце! всьмъ тепло и красно еси. Чему, господине, простре горячую свою лучю на лады вои? въ полѣ безводнѣ жаждею имъ луци съпряже, тугою имъ тулы затче?" Як бачимо, в народніх піснях та в Слові о полку Ігоревім знаходимо дуже дивовижні поняття про єство і природу сонця, та може дієть ся се тому, що автори тих поезій не мали поняття про основи астрономії і фізики? Проте пригляньмо ся, які погляди про сонце мають поети вчені, культурні, що певно добре знали і про Коперника і про Кеплера.

У Шевченка сонце ясніє, сьвяте, сходить високо із за гаю, а низенько за гай заходить, плаває з хмароньками по небі, сьвітить та не гріє сиротині тай поетови на чужині, а надто припікає, коли поет у неволі; воно весело ховаєть ся в веселих хмарках весняних, ба навіть уміє сідати за горою і молитись, червоніє, запалює рай, а вкінці ясне прощаєть ся з чорною землею та йде спатоньки у синє море...

Зовсім подібно висловлюєть ся про сонце й Іван Франко: „Пурпуром сонічко сходить, пурпуром криєть ся в морю“ каже він, а хоч його сонце все спокійне і в щастю і в горю, то всеж таки вміє так гріти, що аж небо ясніє усміхаєть ся, воно горить у всій чарі весни та ховаєть ся за гори, а його промінні зціловують із лиця небес млу печали.

А у иньших наших поетів сонце говорить із людьми, всьміхаєть ся в щастю чоловіка, а сумує в його нещастю, воно будить землю з зимового сну, бавить ся пахучими цвітками, купаєть ся в морю, сьмієть ся, втішаєть ся і гніваєть ся, ба навіть має ясні очі, горячі груди, а навіть руки...

Не інакше думають про сонце і найбільші поети иньших народів; для приміру лише згадаємо, що у Словацького сонце бігає з огнистою гривною, та викидує брилянтові стріли, у Залеского на сході мов король із постелі багряної відхилиє золоту заслону, а вкінці Міцкевич каже:

„Сонце клонить головку, облаки стягнуло
Теплим вітром зітхнуло ще раз, і заснуло...“

Та не менше від сонця люблять поети також місяць і звізди. В наших народніх піснях місяць являєть ся братом зірок, а мужем сонця, а передовсім довіреним приятелем закоханих. Місяченька благає дівчина, щоб він присьвічував її миленькому як іде до дому,

а до зірок молить ся закоханий козак чорнобривий — зрештою і місяць і звізди ходять, розмовляють зі собою і з людьми, та вміють тішитись і журитись разом із чоловіком.

Те саме бачимо і в поезіях Шевченка. І у него :

Виступає круглий місяць
З сестрою зорею,
Виступають із за хмари —
Хмари звеселіли...

А до зорі кличе поет :

Зоре моя вечірняя!
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.

— — — — —
Ти не знаєш, що дієть ся
У нас на Україні,
А я знаю і розкажу
Тобі й спать не ляжу,
А ти завтра тихесенько
Богові розкажеш.

І розказує їй поет багато цікавого про Україну — але й зірка також багато знає, вонаж споглядаючи з гори далеко більше може бачити, як поет і тому питаєть ся він її :

Ей зоре, зоре!
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? чи забувають?

Але часом поет невдоволений з сього, що місяць і зірки все бачать із високого неба, і тому змальовуючи криваві події кличе :

Місяцю мій ясний з високого неба,
Сховай ся за гору, бо сьвіту не треба!
Страшно тобі буде...
Сховай ся, мій друже! щоб не довелось
На старість заплакати...

А Гонта вбивши своїх дітей благає :

Праведнії зорі!
Сховайтесь за хмару; я вас не займав...!

Не інакші погляди про місяць і звізди знаходимо й у піснях Івана Франка. Ось що говорить сей поет про місяць :

Місяцю князю !
Нічкою темною
Тихо пливеш ти
Стежков таємною.

— — — — —
Місяцю, князю,
Ти чарівниченьку !
Смукот на твоюму
Ясному личеньку.
Із небозвідної
Стежки погідної
Важко глядіть тобі
В море бездонне,
В людськості бідної
Горе безсонне.
Місяцю, князю !
В пітьмі будущого
Знать ти шукаєш
Зіля цілющого,
Зіля, що лиш цвите
За райських меж...
Ох, і колиж ти те
Зіле знайдеш ?...

Але звізди припали більше до вподоби Франкови ; поет любить ся в них та часто про них згадує у своїх піснях.

Ті його вічні, золоті зорі горять, сяють серед ночі в небеснім морі, тихенько іскрять ся, миготять, ба навіть моргають, манять його до себе, сьміють ся іронічно з нього, та ворожать недолю, а їх промінь мов дитя хлюпоче ся в кришталевих водах. Так само співають про місяць і звізди й инші наші поети, та й поети всіх иньших культурних народів. Місяць являєть ся в них королем ночі, коханком пустині або землі, то знов вівчарем звізд ; він звертає своє біле чоло, споглядає на сонні цвіти, знімає до неба свої срібні руки, плаває, ходить, бігає, танцює, сьмієть ся, сумує ба навіть на воді малює небо і зорі. До зірки молить ся наш поет, аби вона подивилась на нього ясним личком із висоти, прихилилась до нього близше, та розігнала його тугу.

Звізди, се живі сотворіня, що бігають, танцюють, сьміють ся і плачуть, а навіть умирають. Та найбільше оригінальний під сим зглядом Словацкій. Молочна дорога, се в нього дорога ангелів ;

люди були колись зіздами і сонцями, а його зізди ходять засушовані, зітхають, зойкають, плачуть, а деякі розсипають рожі, висять хвостами в небі і гавкають.

Із тих примірів бачимо наглядно, що сонце, місяць і зізди являють ся в поезії як сотворіня живі, обдаровані людськими або й надлюдськими дивними прикметами, що живуть, думають, ходять, говорять і вмирають; в ті неживі, мертві тіла природи, вливають поети живу силу духа (анімізм), — оживлюють їх, „удуховлюють“, та представляють живими, діяльними особами. Поезія „уособлює“, „олицетворює“ (персоніфікує) їх. Та поезія уособлює і удоховлює не лише сонце, місяць і зізди, але і всі інші мертві твори природи.

В народніх піснях земля, камінь, вода і вітер виступають завжди як живі, розумом обдаровані сотворіня. Свята мати земля стогне і сумує, гори і долини журять ся, що не зродило жито пшениця, вітер висватує навіть чорнобриву дівчину; а улюблені рослини явір і калина сумують, коли козак у нещастю.

Та найбільшого матеріалу до уособлювання і удоховлювання доставляють народнім пісням звірі, передовсім птахи і ссавці: орел чорнокрилець оре поле й ячмінь на ньому засіває, закладає ся з конем, котрий з них пережене другого, розмовляє з невольником, жалібноенько квилить-проквилляє, коли козак в нещастю; ворон розказує бідній матери про вбитого її сина; чорна галка і крячок віщують козакам нещасте; три голубоньки радоньку радять, як світ снувати, стають козакови і жовнірови у пригоді або розносять від гетьмана листи; біла лебедонька розповідає орлови сизоперому про борбу козаків із Татарами; кізка дрючить ся з вовком, а кінь розмавляє з умираючим паном-козаком — словом, звірі в народніх піснях, то також єства розумні з усіми людськими вдачами і поровами.

В Слові о полку Ігоревім підчас походу Ігорєвого війська „бѣды єго пасеть птичь по лозию, влѣци грозу вѣсрѣжати по яругамъ, орлы клетомъ на кости звѣри зовуть, лисици брешуть на чръленныя щиты“; на иньшій місці каже автор: „враны граяхуть, трупины себѣ дѣлаче, а галици свою рѣчь говоряхуть, хотять полетѣти на уєднє; дятлове тектомъ путь къ рѣцѣ кажутъ (Ігорєви), солови веселыми пѣсньми свѣтъ повѣдають; чръныя тучя съ моря идуть, хотять прикрыти чєтыри солнца, а въ нихъ трєпещуть синии мльнии; ничить трава жалошамъ, а древо съ тугою къ земли прє-

клонилось; уныша бо градомъ забрали; а руской земли стонати
помянувшє прѣвую годину и прѣвыхъ князей“.

Так само удуховлюють мертву природу і всі інші поети.
У Шевченка очерети, ріки, могили і вітер розмовляють зі собою
і з людьми, синє море звірюкою то стогне то вис, Візантія реве,
лютує, руками беріг достає.

А Трахтемиров геть горою
Нечепурні свої хатки
Розкидав з долею лихою,
Мов п'яний старець торбинки.

Дніпро, то дужий дід, він регоче ся, сердить ся, а по його
вусах стікає піна; козацька церковця

„Давно стоїть — виглядає
Запорожця з Лугу
З Дніпром своїм розмовляє,
Розважає тугу...

При світлі місяця гори оживають, а дуби з діброви мов
дива у поле тихо одходжають; раннім ранком дівчина розмовляє
з калиною, явір каже: похило ся, та в Дніпрі скупаю ся; то-
полі і лілеї, то зачаровані дівчата; верби сьміють ся, тихесенько
понад ставом купають свої віти, то знов дивлячи ся у криницю
слухають соловейка; пташечка радіє і щебече, коли козак стрі-
чаєть ся з дівчиною; зачумлений чумах розмовляє з гайворонами,
сичі в лісі та на стрісі недолю віщують або влітають ся у ночі,
щоби :

„Пожартувать,
Поміркувать,
Щоб бідне птацтво заступить,
Орлине царство затошить
І геть спалить, —
Орлаж повісить на тичині
І, при такій годині,
Республіку зробить...

Чимало примірів анімізму знаходимо й у поезіях Франка —
та підчас коли всі наші поети любують ся у п'вітках і пташках,
йому припала до вподоби найбільш наша земля; вона „наливаєсь
теплом, оживає що дня;“ її груди „дише-двигаєсь силою чудною,
оживущою“; то знов земля мов сполохана без тями утікає з під
його ніг, або з трепетом любви обіймає зерно, кормить його теплою
своєю кров'ю і обережливо виростить його“.

Але земля у Франка то не лиш розумне, живе єство, то все-
могучий дух, богиня, і тому молисть ся поет до неї :

„Земле, моя всеплодущая мати,
Сили, що в твоїй движесь глибині,
Краплю, щоб в бою сильнійше стояти,
Дай і мені !

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чутє і відновлює кров,
Що до людей безграничну будить,
Чисту любов !

Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громову дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть !

Силу рукам дай. щоб пута ломати,
Ясність думкам — в серце кривди влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать !

Чародійною своєю піснею оживлює наш поет і иньші твори
і явища природи : зима дивуєть ся, дує вітром із уст ледяних і сипле
снігом ; весна творить чуда у грудях поета, ходить, посилає до
хляпської хати замість себе голод і холод, а поет закоханий в ній
бажає зілляти ся з нею і втонути в її ненаглядній красі... Синє
небо являєть ся кришталевим морем, але воно має і лице, що про-
яєнюєть ся, обливаєть ся блиском роскоші і палєніє румянцем на-
дії — і серце, що в ньому може защеїти дрібної землі непро-
глядне горе ; вітер рве з поля скріплий свіг, несе його туманом
у село, бє ним у очи, краде стежку з перед ніг, вис, реве мов би
не міг скрити в собі гніву, а від сього вітру :

Ревів і стогнав бір,
Немов голодний лютий звір,
І чорним гилєм мов руками
Метав в повітрі, бивсь та хріп...”

На иньшім місці калина і кучерявий дуб розмовляють із по-
єтом, висока трава приймає радісно Христа, що впав із хрестового
дерева ; голі безлисті лози нависають хочачи заснути ; в садочку
щебече соловій любую піснею витаючи весноньку молоду ; беркут
ховає в груди серце люте та з погордою глядить на низьких і сла-

бих, а маленька пташка розмовляє зі стрільцем, що її спіймав, та перехитрює його.

Те саме бачимо і в прозі Стефаника. Ось як він говорить : „Передо мною стояв новий сьвіт, новий і чорний. Я ловив ся за його поли, а він згідно глядів на мене“. „Сонце радо би цілу свою ніць покласти на лиці спячої матери, та не може її підвести і заходить за хмару; воно спускаєть ся на ліс, на його галузю лишає всі свої дорогі каміні, блискучі, а ліс бив проміннями у вікна хати“... „Біла хмарка з золотими берегами суне ся по небі та лишає поза собою білі лілії, а сама йде далі та сіє, сіє того цвіту по синім небі...“ „Червоні промінї сонця вбігли через вікно як на ратунок, аби звязати всі сили старця до куни“; катина „лізе під горбок як перевалений хрущик“, або „лиш постукивав си, а вікна в плач. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони сльозу за сльозов просікають. Заплакала за мнов хата. Як дитина за мамов — так заплакала“. „Ліс шумит, словами говорить: верни си, Антоне, до хати, верни си, мой!“ А на иньшій місці той ліс „переймав голос машин, ніс його у поле, клав на межі, аби знало, що як весна утворить ся, то Николай на нїм уже не буде орати...“

Ясна річ, що поезія оживляючи і уособлюючи всі твори природи, удуховлює найбільш самого таки поета. Ось як говорить автор Слова о полку Ігоревім про Бояна: „Боянъ бо вѣщій, аще кому хоташе пѣснь творити, то растѣкашеть ся мыслию по древу, сѣрымъ вѣлкомъ по земли, шизымъ орломъ подъ облаки. Помняшеть бо рѣчь първыхъ временъ усобицѣ, тогда пуцашеть десять соколовъ на стадо лебедей ...своя вѣщия прѣсты на живыя струны вѣскадаше, они же сами княземъ славу рокотаху“. Шевченко знов розказує про себе:

„Дивлю ся: так буцїм сова
Летить лугами, берегами
Та тенетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками;
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаю ся з землею!
Прощай, сьвіте, прощай земле!
Неприятний краю!
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю.

А ти, моя Україно,
Безталанна вдово!
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову,
О-півночі падати му
З чистою росою..."

Меньші дива розказує про себе Франко. Він представляє себе сином всеплодющої землі, так як і інші люди; почуває в собі сю велитенську силу, що поставила його посеред тих, що ломлять скалу неправди і неволі та рівняють правді путь, і тому кличе:

„Гей брати!... Прокидайте ся!
Встаньте, слухайте всемогучого
Поклику весни!
Сійте в головах думи вольнії,
В серцях жадобу братолюбія,
В грудях сміливість до великого
Бою за добро, щастє й волю всіх!..."

А всеж таки і сей поет бажав би хоч часом:

„Ястребом плавать в блакиті,
Травкою ніжною пнятись з землі,
Хвилею бурхатъ о скали розбиті,
Мушкою гратись в вечірнім теплі..."

Та з поміж усіх наших поетів найбільш дивовижні річи розповідає про себе Стефаник. „Смутний дрімаю на хмарах“, каже він. „А як грім трісне, то я здіймаю чоло в гору на ново, і лечу, лечу на чорних хмарах... Золотою стрілою прорізаю сьвітляні висоти. В чорний чупер ховають ся звізди як у чорну хмару... А сонця дійти я не годен. І надаю з висоти в долину... А крила гоять ся і я знов лечу до сонця, до щастя..."

Подібно говорять про себе і найбільші поети всіх інших культурних народів; усі вони представляють себе віщими пророками або духами, що віщують щастє і горе, творять чуда, перемінюють ся в інші ества, стають невидимими, або літають понад хмарами та в зачаровані незнані пікому країни..

Не маємо зовсім на думці переводити критичний розбір порівнянь, висловів і понять уживаних у поезіях; ми бажали лише показати в коротці, як поети задивляють ся на твори і явища природи і думаємо, що вже із сього коротенького начерка видно наглядно, що сї погляди поетів на природу зовсім не згоджують ся

з реальною дійсністю. Ся незгідність поетичного світогляду з правдою полягає в тім, що поезія мертві, неустроєві (неорганічні) тіла природи, як зірки, землю, каміне, представляє тілами живими; так оживлені неустроєві тіла природи, а рівнож рослини і звірі представляє творами обдарованими розумом і всіми людськими прикметами; вкінці так оживлені твори і явища природи, а також і чоловіка представляє творами надлюдськими, чародійними силами або духами. Скажемо коротко: поезія оживлює, уособлює і удуховлює твори і явища природи.

Та всякому чоловікові доводить ся що хвилі зустрічатись не лиш із мертвими і живими тілами і т. зв. „фізичними“ явищами природи, але і з явищами, які видають ся зовсім иньшого роду, з проявами „духовими“, „психічними“. Про те не диво, що поезія і тими явищами дуже часто займаєть ся. Звичайно приймаєть ся, що остаточною причиною всіх явищ духових єсть „дух“ або „душа“. Та не пересуджуючи зовсім сього в філософії ще спірного питання, чи явища „духові“ є справді чимсь зовсім відмінним від явищ фізичних і чи „душа“ справді існує як щось окреме від тіла, чи ні, ми застановимо ся в коротці, як задивлюєть ся поезія на такі поняття як: душа, дух, думка, гнів, утіха, смуток і т. и.

Знаємо вже, як дивовижно задивлюєть ся поезія на прояви фізичні, а про те можемо вже наперед догадуватись, що й на духові прояви в неї є окремі, питомі погляди.

Плоди фантазій нашого люду узгляднимо на иньшій місці а тепер пригляньмось, які погляди на прояви духові бачимо в Слові о полку Ігоревім. Із'яслав, син Василька „изрони жемчужну душу изъ храбра тѣла чресъ злато ожерелиє“, „храбрая мысль носить умъ на дѣло“, Ігорю „жалость знамение заступи“, а „похоть умъ съпала“, „туга умъ полонила“, „хула сънесе ся на хвалу“ а „нужда тресну на волю“, „грозы твоя по землямъ текутъ“, навіть „жизнь погыбашеть“; Із'яслав „притрепа славу и скопи ю на кровать“, а таж сама слава Бориса Вячеславича „на судъ приведе и на ковылу зелену паполому постла“. Не бракує наконєць у Слові і духів: „Дивъ врѣже ся на землю и кличеть врѣху древа“, а „готскыя красныя дѣвы въспѣша на брезѣ синему морю: звоня рускымъ златомъ поють время Бусово, лелѣють мѣсть Шароканю“. Бачимо з сього, що душа, мысль, жадоба, туга, жите, слава і т. и. являють ся тут матеріяльними єствами, а по землі ходять духи як Див і Готські дѣви. Але такі погляди не повинні нас дивувати, бо

так само задивляють ся і наші найбільші культурні поети. Шевченко велить у Великім льоху розмовляти трьом душам із воронами і кличе до вмерлого приятеля :

„Живою душою в Україні витай;
Літай з козаками понад берегами,
Розриті могили в степу назирай,
Заплач з козаками дрібними сльозами
І мене з неволі в степу виглядай!

— — — — —
Вітер тихий з України
Понесе з росою
Тії думи аж до тебе!
Братньою сльозою
Ти їх, друже, привітаєш,
Тихо прочитаєш,
І могили, степи, гори
І мене згадаєш“.

Мов чарівник-спіритист оживлює наш незабутній Кобзарь умерлих, а в його поезіях роями ходять духи, русалки і упирі. Тут

Із могили козак
Встає сивий, похилий, —
Встає сам у ночі,
Іде в степ а йдучи
Сьпіва, сумно сьпіває...

— — — — —
Тай замовк, зажуривсь,
І на спис похиливсь,
Став на самій могилі;
На Дніпро позирав
Тяжко плакав — ридав...

Інший козак-дух розказує про те, що йому колись було за-подіяли ксьондзи; там інший бере самогож поета на руки і несе у чорну, розкриту могилу, де „усе козаки.

Який безголовий, який без руки,
А хто по коліна неначе одтятий,
Лежать собі хлопці, мов у теплій хаті.

А там знов над ставком

„Випливає з води мати,
Сяде по тім боці;
Страшна, синя, розхрістана,
І в мокрій сорочці,
Мовчки дивить ся на сей бік.

Рве на собі коси...
 А тимчасом синя хвиля
 Ганнусю виносить.
 Голісінька, стрепенетця
 Сяде на пісочку...
 І рибалка випливає,
 Несе на сорочку
 Баговіння зеленого,
 Поцілує в очі —
 Та і в воду...

На вербових вітах гойдають ся нехрещені діти, у полі на
 могилі вовкулак почує, а береги Дніпрові роять ся від веселих
 русалок, що грають ся і залоскотують на смерть заблуканих людей.
 А посеред тих „духів“

Понад полем іде,
 Не покоси кладе...
 Тне косарь, не спочиває
 Ні на кого не зважає...
 Присьпівує старий, косить,
 Кладе горами покоси...“

Те все дієть ся не лише в ночі, коли лиш зорі тихо сяють,
 але і в день творить поет не менші чуда, бо серед білого дня

Чума з лопатою ходила,
 Та гробовища рила рила,
 Та трупом-трупом начиняла,
 І со сьвятими не співала...

В день також, коли поет потонув у своїх думках,

Пишними рядами
 Виступають отамани,
 Сотники з панами,
 І гетьмани — всі в золоті...
 У мою хатину
 Прийшли, сіли коло мене,
 І про Україну
 Розмовляють, розказують...

Любо було поетови з такими думками, тому й ті думки свої
 чарівні полюбив він сердечно. Вони являють ся йому також ро-
 зумними, живучими єствами — то його улюблені діти, він їх виро-
 стає, доглядає, журить ся їх долею, та висилає в Україну, нехай
 собі там шукають правди і слави.

І розсипались, розлетілись ті віщі думи по широкій Україні, переплили Лету, широку і глибоку ріку забуття, огнем сльозою впали на землю і притчою стали розпінателям-тиранам України... так віщував їм їх батько Тарас.

В подібний спосіб представляє поет долю своєю приятелькою, що водить його за руку і в школу і до п'яного дяка в науку і Музу-поезію, що його в пелену взяла

І геть у поле однесла;
І на могилі серед поля,
Туманом сивим сповила,
І колихала й сповивала,
І чари діяла...“ — і славу, що забарилась із своїми
лучами, та з нудьги і з похмілля лицяється з другими, а до нього
не хоче пригорнути ся. В нього і правда... „ожи́ве, патхне, на-
кличе, на́жене ...слово нове

Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської... — і лихо сьміється і туга
змиєю окручує серце, ба навіть час пливе каламутними болотами,
між бурянами, та забирає за собою і добро і лихо..

Подібно висловлюється про духові прояви і Франко. В нього
дух, то вічний революціонер, пре до поступу, щастя й волі, —

Він жиє, він ще не вмер!...
Хоч від тисяч літ родив ся,
То аж вчора розновив ся
І о власній силі йде —
І простує ся, міцніє,
І спішить туди, де дніє,
Словом сильним мов трубою
Мільйони зве з собою...

Його душа шукає мрії і припадає до її груди і розуміється, вміє літати і тоді щось мов крилатий Серафим носить її...

Рівнож людським еством являється у поета мрія, що до своєї груди пригортає поетову душу і своїм голосом втишає її плач, а далі доля, що копле грядки, садить красу, сіє розум, говорить і співає, і в кінці думи, що з усміхнутим лицем прилітають до поета у тюрму, потішати його в горю, та багато інших духових прояв.

Не інакше говорять і Стефаник. Його думки снують ся довгими скибами плодючої рілі, ссуть землю і годують його самотою,

приносять йому солений піт і тихі пісні... а ті пісні снують ся за орачем, за плугом і за погоничем та поять його тим спокоем, що мріє над ярмами волів у плузі. Своє слово він острить на кремені своєї душі, намочує в труті-зілці пускає там, де чорна машина в червоного рота проклоном стогне — то знов ломиє його на ясні соняшні промінчики, замочує його в кожній чічці і пускає там, де синє поле і чорні скиби і білий плуг і пісня і піт солений...

Він сто раз розпускає сили своєї душі, аби далекими сьвітами шукали йому щастя; по тихім ставу його минувшини пливають неводи сердечних його бажань, аби виловити всі ясні хвилі його життя, та вертають помучені і без нічого — як мужики з лану...

По очах сунуть ся тихесенько пречисті хмарки щастя, а смерть кладе на них свою долоню.

Єсть в кінці у Стефаника і чума, що ходить по сьвітї в людській постаті, і рій чортенят, що вилазять із під печи, гладять хору жінку хвостами по лиці та не дають їй перехреститись; є й таємні їзди в зелених кабатах та в люльках в зубах та багато иньшого дива.

Багато далоб ся ще писати про „Фантазю“ Щурата, про „Привиди“ Туртенєва, про духів Словацького, що з них одні входять у лілеї, другі розлітають ся по зіздах, то знов являють ся як два тихі огники, або як голуби розлітають ся по небі, або застивають у корі дерев, про його духів шалу, духів степу, духів сну і духів арфи, що їх поет виганяє, вяже на ланцюху ба навіть хапає за горло і забиває ножом; багато писати-б іще про Гетевого „Фавста“, про Шекспірових упирів та чарівниць, та про те, як у нього виходить чорна Пімста із преісподнього свого затвору, Любов віддає вінець тиранови Ненависти, а Зневага тиходвижним пальцем своєї важкої руки вказує на знеславлених... та се довелоб нас лиш до повторюваня того, що ми вже вперед написали. Та годі! На примірах вибраних із поезій трьох наших поетів видно вже наглядно, як задивлюєть ся поезія на духові прояви. Поезія, як бачимо, удуховлює природу до того ступня, що аж заповнює її найрізнороднішими „духами“, а рівночасно представляє людську душу і духові прояви ествами матеріяльними, живими, подібними до самих таки людей; — вона удуховлює природу і матеріялізує прояви людського духа.

Оттак пізнали ми цікавий закон, що єсть безперечною ціхою поезії. Та тепер насуваєть ся нам мимо волі питанє, чи то лиш

поети так складають свої думки, чи може єсть на сьвіті й инші люди, що висловлюють ся подібним способом?

Отжез розсліди вчених антропологів показують нам, що таку саму ціху удуховлювання природи і матеріялізованя духових проявів має і „первісна філософія“ себ то вірування народів „диких“, що стоять на найнижшій ступні культури і цивілізації.

Ось кілька вязанок фактів поданих за Тайльором, Спенсером і Рацель-ом.*) Новозеляндці вважають сонце оком свого всемогучого бога. Індіяне з племені Сіу (Sioux) підносять запалену люльку до сонця і кличуть: „Закури собі“. Вірджінійці витають сходяче сонце поклонами, Індіяне з над Гудзону три рази видувать дим із тютюну на його честь, Потамаватамці вилазять на дахи і подають йому миску кукурудзи, а більшість „диких“ народів уважає його своїм богом.

Браміни що рана простягають до сонця руки і молять ся: „Проміня сьвітла звіщає величне, могутнє сонце, що чарівно сходить, аби освітити сьвіт. Устає воно предивне, збір сили всіх богів, наповняє небо, землю і небесний звід сіткою сьвітла, душа всього рухомого і нерухомого. Отсе найдобротливіше око встає пречисте зі сходу, аби ми жили сто літ, аби ми слухали сто літ. Щоб ми стережені божою силою подивляли небо, що простягаєть ся над царством тьми, та зближали ся до бога, найяснішого із всіх сьвітил“. Мінтиси вірять, що сонце і місяць то дві сестри; колись мали вони багато дітей — звізди, та сонце боячись, що люди не знесуть так великого сьвітла і горяча, з'їло всі свої діти, та сестриця-місяць поховала свої і що ночі, коли сонце сховаєть ся, випроваджує їх на небо. Через те сонце не любить місяця, гонить за ним, а дігнавши розрубє на кавалки. Боготійці кажуть, що їх давній володар, син сонця, замінив свою злосливу жінку в місяць, на те щоби не нерешкаджала йому ущасливлати людей. Касії вірять, що місяць у повні запалюєть ся любовю до своєї тещі, а вона лютить ся за те на нього і кидає йому попелом в лице і тому на лиці в нього такі плями; Інки вважають себе потомками сонця і місяця; підчас затьміння місяця кажуть Панонці, що він закриває собі лице руками, а Каріби, що він тоді вмирає. У Ботокудів місяць „Тору“ зсилає на людей громи, хвороби, урожаї

*) E. Tylor, Primitive Culture; H. Spencer, Sociologie; F. Ratzel, Völkerkunde.

і неврожаї, а часом паде на землю і тоді багато людей умирає; у Гуронців сотворив зін землю і чоловіка, а сонце „Юскегі“ єсть його внуком. Племена полуднево-африканські вважають місяць своїм богом і молять ся горячо до него.

Австралійці вважають констеляцію Оріона (Косарі у нашого народу) за парубків, що танцюють „короборі“, а Ескімоси бачать там заблуканих, здичілих ловців. Венус у Індійців американських приносить день, у великім Вози бачать вони стрільців, що гонять за медведем і хотять його зловити; Плеяди (наша „квочка“) у Австралійців то королева з шістьма слугами; „молочна дорога“ у Басутів се дорога богів, у Ожійців дорога духів, а у иньших стежка душ. Впрочім Ескімоси та багато иньших „диких“ народів думають, що звізди, се колишні люди або звірі, а кожда констеляція має в них свою мітологію..

Вихор у Альгонкінів та Ірокезів се дух, що має чотирьох синів, вітер полудневий, північний, східний і західний. Бог Ново-зеландців „Маві“ їздить на вітрах; громи то у Ірокезів стріли бога „Гено“, що їздить по хмарах; у Йорубів се каміне, що ними кидають боги; Мандани і Дакоти розказують про великого птаха, що гримить бючи своїми крилами, а блискає поглядом своїх очей; Ляпонці говорять про бога, що стріляє громовими стрілами із лука-веселки, а Фіни про духа, що вкритий огненними облаками вививає ся поломінним мечем. Тіж самі Фіни молять ся ось так до свого бога Укко: Укко, наш боже і пане, ти отче наш в небі, ти, що пануєш в царстві хмар, ти, що пасеш облаки — вівці, зішли нам з неба дощ, най медом капають хмари, най гляне в гору схилений колос, най збіже зашумить весело“.

Бачимо тут оживлене мертвої природи, мов у наших поезиях споглядає тут у гору схилений колос, а збіже шумить весело. Так оживлюють і удуховлюють „дикі“ народи всі твори і явища природи. Незнаючи причин найзвичайніших навіть проявів природи, помагають собі тим, що заповнюють цілу природу „духами“. У Муринів Івінейських ріка, камінь, кожда ростинка і всі звірі, ба навіть кавалки дерева і заліза, бляшки, шкірки, волосе, пера, мушлі, зуби звірів і т. и. все те має в собі доброго або злого духа „воні“.

Тому Австралійці пояснюють вулкани в сей спосіб, що „під землею“ живуть злі духи „івігне“, що палять там великий огонь і викидають розжарене каміне; те саме роблять у Камчадалів духи гір „Камулі“, а у Нікарагвайців „масайі“.

З тоїж самої причини Індіанці із над Гурону приносять жертву духови підводних скал „окі“, з тоїж самої причини Остїяки вважають богом ріку Об, ворожбит Ожібвійців чує скаргу дерева, що паде під ударами острої сокири, Антиїїці вірять, що деякі дерева кличуть до себе чарівників та вчать їх робити ідоли і інших тайних річий; Галяне абісінські ходять „на відпуст“ до дерев Воданабе над рікою Гаваш. З тоїж вкінці причини йде віра в фетиші (амулети) у всіх майже „диких“ народів.

Навіть буддисти вірять, що в деревах і інших ростинах живуть духи, а ті буддистські дріяди такі подібні до чоловіка, що можна з ними бавитись, а навіть женитись.

Сюди також належить в кінці і культ звірів. Якути вважають медведя чарівником, що все знає і все розуміє, вони молять ся до нього навколїшках: „Князю лісів, згадай про ліси! Пане ліса, згадай про гай! Пане гушавин, згадай про них! Піди там! Ми тебе не рушаємо, ми тебе не кривдимо, увільни нас!“ і думають, що він живе так як люди, залюблюєть ся в якутських дівчатах, забирає їх у Верхоянські гори і живе з ними; у Остяків медвідь єсть божеством так великим, що найтяжшу присягу складаєть ся на його голову; так само Японці думають, що медвідь єство вище і мудрійше від людей, а коли забють його, тоді перепрошують звальюючи всю вину на Росіян. Такі перепросини відбувають ся дуже сьвяточно. Забитого медведя кладуть на підвисшенє, мажуть йому губи товщом рена, в зуби вкладають запалену люльку, а перед ним ставлять чарку горівки. Відтак родовий старшина кланяючись аж до землі благає медведя, аби могучий його дух не мстив ся на бідних Японцях, а на їхніх ворогах, що його забили — а так перепросивши ріжуть його, варять і їдять.*) Культ звірів звисний і в інших народів. В Гіндостані поклоняють ся сьвятій корові, Гануман дух мали має там свої сьятині, в малпу воплотив ся бог Сіва, а бог Дурґо в шакала; в Африці скрізь поклоняють ся вужам, на островах Георгійських чаплям, морозюкам і дятлям приносять жертву, а островяне тонгійські думають, що в деяких птахх і рибах (людоїд пажор) та китах живуть духи, що можуть із тих звірів виходити і жити між людьми. В кінці північно-американські Індіанці кажуть, що всі звірі одного роду мають

*) Незвичайно поетичний і характерний із сего погляду опис ловів і різання медведя в Фінській Калевалі, див. переклад Е. Тимченка, руна 46.

свого духа „старшого брата“, що дав початок усім тим звірям ; ті духи так великі, що „старший брат“ пр. бобра так за великий як хата. Таких примірів можна би подати дуже багато, але вже із тих, тут поданих видно достаточо ясно, як задивляють ся „дикі“ народи на явища і тіла природи. Лишаєть ся нам іще застановитись над тим, як задивляють ся вони на прояви людського духа.

Багато „диких“ народів вірять, що чоловік має „душу“. Ся душа у Нікараґвайців ідентифікуєть ся, здаєть ся, з віддихом, бо вони кажуть, що з умираючого чоловіка виходить душа устами.

Не інакше думають і флоридські Семінолі, коли новонароджене дитя держать над умираючою матір'ю, на те, аби воно вітхнуло її душу. Індіяни бразилійські думають, що душа має вид тіла і виповнює його так, що коли відтяти від тіла руку, то й душа буде відтак без руки. Тому то і Австралійці відтинають убитому ворогови пальці, аби на „тамтін сьвіт“ не міг кидати списом ; з тої причини лякаєть ся Мурии довгої хвороби, аби не прийшов на „тамтій сьвіт“ надмірно ослаблений, а Китайці боять ся смерти через відтате голови, аби не ходити там без неї. Ескімоси кажуть, що чоловік має дві душі : тінь і віддих ; дві душі мають і Альгонкійці, одна з них ніколи не розлучаєть ся з тілом, навіть по смерти, друга по смерти йде до „краю мерців“, а й за життя може вона на якийсь час відходити від тіла і звиджувати далекі країни — і тим толкують вони сни. Є народи, що мають три душі, а Дакотяне мають їх аж чотири ; по смерти такого правовірного Індіанина одна з тих душ іде до країни духів, друга буває у водусі, третя лишаєть ся з родиною, а четверта йде з тілом до гробу. Чотири душі мають і Хонди, з них одна достапає вічного щастя зливаючись із добрим богом Бури, друга переходить у новонароджених потомків, третя буває по сьвітї з ріжними духами або за гріхи переходить у ріжних звірів, а остання вмирає з тілом.

Після сього пояснюють собі ті народи і ріжні фізіологічні прояви. Мешканці полудневої Австралії кажуть, що коли чоловік зомлів, то душа-тінь відлучила ся від тіла і тому кажуть „він без душі“ ; летарґі толкують Альгонкіни тим, що се душа буває над берегом ріки смерти, але прогнана духами може вернути назад ; сон, се часова розлука душі з тілом і тому Тагалі не будять ніколи сплячих, аби не сполохати сеї душі, що буває по далеких краях. Мурини Івінеї, Фіджийці, Індіане з нац Ореґону та народи татарські і туранські сьвято переконані, що причиною всіх хвороб єсть

часове віддаленє душі від тіла; тому молять ся до неї і благають, аби як найскорше повернула назад до тіла. До сього уживають вони звичайно знахорів; у буддистів робить се сам ляма, а коли його молитви не приносять пожаданого успіху і душа не хоче вернути, тоді вбирають хорого в найдіпшу сьвяточну одіж, а зібрані свояки і приятелі шукають за душею довкола помешканя хорого і благають її приманливими, ніжними словами, аби вернула до хорого, причім ляма відчитує із сьвятих книг, описи страшних мук у неклі, аби відстрашити душу від „тамтого сьвіта“. Бірманські Карени знають осібну душу „ля“: коли вона втече від чоловіка, то він хорує; тому в таких разях приносять вони їй жертву, благають, аби вернула, а відтак ловлять її і кидають хорому на голову.

Мало на сьвітї мабуть таких народів, як наднільські Лятуки, що не вірять, здаєть ся, зовсім в істнуванє душі і иньших духів — та за те всі майже, що вірують у душу, думають, що вона по смерти чоловіка ходить по сьвітї і показуєть ся людям; а що стрічати ся з помершими не належить цілком до приємностей, про те придумують різні способи, щоби душу померших задержати на тамтїм сьвітї або і зовсім її знищити. В тій цілі треба у Новозеландців умерлого з'їсти, у Бушменів і Каліфорнійців спалити — иньші вживають до сього різних заклять і чарів при похоронах.

Крім сеї тьми духів „мінеральних“, „ботанічних“ і „зоологічних“, знають „дикі“ народи ще багато иньших духів добрих і злих. Ті духи, то звичайно на пів матеріальні ества, їх можна так як людий відігнати або неприпустити до себе. В тій цілі Орані-Лявти маляйські кладуть на своїх стежках терне, Конди в Орісі копають рови та вливають на землю вонючу оливу, а мешканці Філіппінських островів обсіпують свої хати попелом, аби переконати ся, чи духи не заходять до них.

Віру в духів піддержує у диких народів ся обставина, що злуди змислів (галюцинації) уважають вони за дійсні факти. Ось як пише про се Тайлбор: „Дикий не вміє ніколи знайти границі між предметовістю і предметом, між уявою і дійсністю. Строго означенє тої границі, се один із головних здобутків науки. Чоловік, що наслідком хоріб тіла або духа добачує вокруг себе привиди, вірить тим легше сьвідомствам своїх змислів, з тої причини люде некультурні вірять сьвято в дійсне істнуванє привидів, що їх бачили в хоробі, ослабленю або подразненю“.

Аби однак бути справедливими, мусимо зазначити, що не лиш дикі народи вірять в напів матеріяльних духів; таку ціху мають усі вірування неосвічених і менше інтелігентних верстов кожного хочби й найкультурнійшого народа. Наш народ, приміром, вірить до нині сьвято, що душа людська може сьміяти ся, плакати, тішити ся і журитись; вона ходить по смерті чоловіка, стає нераз видимою для людей, та робить їм різні пакости і прислуги; знає наш народ і багато духів, є між ними духи добрі, що стають людям у пригоді, є збиточні чорти, в водах русалки, в лісах лісовики і т. д. Такі самі або подібні вірування знаходимо і в селян німецьких, французьких або й англійських. Се безперечно останки вірувань колишніх предків тих народів — а звісно, що вірування прастарих народів полягали як раз на удуховлюваню тіл і явищ природи та на матеріялізації прояв людського духа.

Тих вірувань не придумав їм ніхто відразу, вони витворювались звільна і поступово, вони розвивались поволи враз із цілою людськістю. Початки повстання людськості сповиті ще глибокою тайною, те однак певно, що ті єства, що перші станули на порозі людськості, приймали вражіння з оточуючої природи і жили зовсім не питаючись, де причина спостеріганих явищ і яка зв'язь між ними. Лише поволи, крок за кроком, почали вони ставляти собі такі питання і знаходили відповідь в удуховлюваню матеріяльних явищ і в матеріялізації проявів духа.

Такого способу пояснювання явищ рівнож ніхто їх не навчив, се була природна чинність їх мізкових кліток і силою дідичности передається і розвивається чим раз даліше і даліше — аж до нинішніх часів.

І ожили скали, заговорили цвіти, душі ввійшли в звірів, ліси, поля і води заройлись духами... а люде брили оповиті хмарою своєї фантазії... Та посеред тої умової ночі почало поволи прояснюватись; звізди перестали моргати, сонце стануло, земля почала крутитись, а духи почали ховати ся чим раз глибше і низше.

В клітинах людського мізку проявляється і розвивається стремління до правди т. є. до пізнання правдивого стану річий і до шукання правдивих причин усіх явищ. Такі стремління добачуємо вже у прастарих Халдейців, Китайців і Єгиптян; всеж таки хочби і від того часу рахувати новий період, то давний період цілковитої некультурности тривав так довго, що мусів полишити нам по собі тривкі наслідки. Передовсім в нашій мові полишилась тьма некультурних останків, що їх, здається, вже ніколи не побудемо

ся, як вираження: „сонце сходить“, „місяць заходить“, „дощ іде“, „жаль стискає серце“, „той дуб“, „тога калина“ і т. д. Відтак лишилось нам у спадщині багато некультурних поглядів, ба навіть деякі урядження в устрою суспільнім — але тим ми тут не можемо займатись, нас обходить більше сей факт, що у кожного чоловіка полишились іще до тепер сліди нахилу до удуховлювання природи і матеріялізовання духовних проявів.

У звичайних людей сей нахил так незначний, що на нього не звертається звичайно уваги; але трапляються поодинокі люде, які оділичують сей нахил у так високій мірі, що тим виступають ярко в посеред одностайного окруження. І хочби вони були людьми глибокої науки, в них уже така вдача, що всі їх думки носять на собі Каїнове пятно первісної філософії — анімізм додає їх думкам і вираженням життя і сили, „матеріялізація“ пластичности і тим вони вражають звичайних буденних людей. Таких людей зовемо поетами, а їхні думки, що вражають нас таким способом, поезіями.

Розуміється, що культурний чоловік вимагає від поезії ще чогось иншого, — добору предмету, культурности ідеї, естетичности змісту і форми і т. д. Та про те все таки, як каже Тайлор, „штука поезії полягає в значній мірі на наслідуванню висловів питомих давнім ступням культури, коли то поезія була природним проявом сильнішого зворушення, природним висловом сьвяточного проголошення думок або переказу батьків“.

Оттак Шекспір, Гете і Шевченко представились нам геніяльними Бушменами або Маорійцями... Та рівночасно між одними і другими, то є чоловіком первісним і культурним поетом лежить глибока ріжниця. Тайлор пише про се ось так: „Нинішній поет має ще багато спільного з некультурними племенами, що полились іще на мітольоґічним ступени думання“.

„Фантазії дикого можуть бути обмежені, грубі і гідкі, коли більше сьвідомі видумки поета виступають у постаті сьвіжої артистичної краси; але оба вірять у дійсність своїх виображень, таких, які новочасна освіта, на щастє чи нещастє, так могутно знищила. Від початку до кінця ділають тут процеси уяви: лише де дикий бачить привиди, там культурний любить ся в мріях...“

До отсей дефініції зважили би ся ми замітити, що по нашій думці Шекспір зовсім не вірив у правдивість своїх виображень, коли писав: „Поранок сповитий рожевим плащем ступає по росі“, а „примана брехні зловить корону правди“, або „небезпечність торгає нас за бороду“; так само не вірив Шевченко пишучи, що місяць плаває по небі мов човен по морю, а дівчата можуть замінювати ся в тополі, лілеї або русалки. Навпаки, ми думаємо, що головна різниця між „диким“ і поетом як раз та, що коли перший вірить у правдивість своїх уяв, то другий не вірить в неї; згаданий „анімізм“ і „матеріалізація“ у „диких“ творять зміст їх думок, а у поетів лиш форму до висловлення своїх думок, почувань і вражень. Саміж поети вповні свідомі сього, що їх фантазії не годять ся з реальною дійсністю; звідси їх вічні нарікання на власні думки і думи. Тому то і Стефаник кличе: „Як безумний бриду хмарою своєї фантазії“. Тому теперішні поети (по нашій думці) звертають ся і звертати-муть ся чим раз то більше на вдячний матеріал нерозсліджених іще прояв життя і духа. Певна річ, що кільця шрубки і вентиля парових і електричних машин не мають в собі ніякої поезії (? Ред.), лишаєть ся „таємне житє“, „дивні почування“ і „нага душа...“

Щастє, що ціле наше нинішнє знанє, се лише дрібна краплинка в безмежному морю незнаних нам іще фактів, а про те фантазия поетів має ще невичерпане жерело перед собою. Але дослїди наукові прояснюють звільна безуипино один факт за другим та обдирають їх із усього чару і маєтності. Що ж проте стане ся з поезією, коли холодний розум здобуде і прилучить до свого царства і ті незміримі ще до нині простори, що їх займає фантазия?

Представмо собі лиш, що розум людський заволодїв усіми всесвітніми проявами, що ми вже все знаємо. Чи й тогді ще поети говоритимуть про зірки і духи? Тяжко відгадати — та нехай нам буде вільно, замісь строгої наукової відповіді, висловити здогад, що колиб ми вже все пізнали, колиб із всесвіта знали всі заслони і він станув перед нами в цілій своїй наготі, може... може тоді в його устрою доглянулиб ми стілько чару і краси, що поезия не потребувала би прикрашати своїх творів фантастичними видумками, бо далеко величавішою прикрасою для них була би правда.

Іван Саківський.